

ВПЛИВ СТИЛЮ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ НА АДАПТИВНІ МОЖЛИВОСТІ ПІДЛІТКА

УДК 37.018.11

О. О. Шльонська

В умовах постійних змін, що відбуваються у нашому суспільстві, народ України переживає не лише економічну та політичну, але й соціально-психологічну кризу. Вплив цих криз на населення характеризується підвищеною стресогенністю, причому весь тягар пов'язаних із ними проблем падає на сім'ю, передусім, на найвразливіших її членів – дітей.

Виходячи з позицій школи Л. С. Виготського, у нашому дослідженні ми розглядаємо проблему індивідуального розвитку психіки дитини у контексті категорій джерела, рушійних сил та умов розвитку [3]. Концепція розвитку дитячої психіки Л. С. Виготського має виразно системний характер. Отже, ми розглядаємо онтогенез психіки підлітка як такий, що здійснюється у системі дитина-дорослий [3].

Мета нашого емпіричного дослідження – визначення впливу стилю сімейного виховання на адаптивні можливості досліджуваних підлітків. Оскільки процес виховання визначається певними особливостями дитячо-батьківських стосунків, тобто взаємними впливами одних на інших, то ми добирали діагностичні методики, де цей процес відображався б як з точки зору батьків, так і дітей. Як найбільш адекватний метод, нами обрано анкетне та тестове опитування (Методики “Соціально-психологічна адаптація” (СПА) К. Роджерса та Р. Даймонда [7]; опитувальник “Підлітки про батьків” (ПОР) Л. І. Васерман, І. А. Горьковскої, Е. Е. Роміциної [2]; тест-опитувальник батьківського ставлення (ОРО) Г. Я. Варги і В. В. Століна [1]).

На основі індивідуальних результатів за шкалою “інтегральний показник адаптації” тесту “Соціально-психологічної адаптації” ми розподілили випробуваних на три групи з відповідним відсотковим розподілом: високий

рівень адаптації (32,6 %), середній рівень адаптації (40,5 %), низький рівень адаптації (26,8 %).

Підлітків високого та середнього рівня адаптації характеризують: позитивна самооцінка, довіра до своїх сил і здібностей, а також довіра та прийняття оточуючих і світу в цілому. Для дезадаптованого підлітка (низький рівень адаптації) властиве бачення в собі переважно недоліків, неприйняття себе, низька самооцінка, готовність до самозвинувачення.

Оскільки наша гіпотеза полягає в тому, що стиль сімейного виховання впливає на формування адаптивних можливостей дитини, у дослідженні було враховано такі параметри: склад сім'ї, рівень освіти батьків, характер емоційних стосунків у сім'ї. Для отримання даних ми використовували матеріали особових справ учнів, експертні оцінки класних керівників та шкільних психологів. З отриманих даних у цій вибірці більшість учнів проживають у повних сім'ях, з них 25,84 % усієї вибірки показали високий рівень адаптації, у неповних сім'ях (мати і вітчим, одна мати, один батько) лише 7,66 % учнів показали високий рівень. Малий відсоток високого рівня адаптації в неповних сім'ях, отриманий за результатами вибірки узгоджується з результатами дослідження, проведеного Л. Ф. Обуховою та О. А. Шаграєвою [6], які свідчать, що неповна сім'я в середньому негативно впливає на успішність у школі, моральність, активність і майбутню життєву позицію дитини. Результати нашого дослідження свідчать про те, що підлітки, які проживають у неповних сім'ях, характеризуються переважно середнім та низьким рівнем адаптації. У зв'язку з цим, ми додатково проаналізували вплив на адаптивні можливості підлітка такого дезадаптогенного чинника як відсутність у сім'ї батька. За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона виявлено негативну кореляційну залежність між відсутністю батька в сім'ї і такою адаптивною можливістю дитини як самоприйняття. Крім того, відсутність у сім'ї батька часто призводить до того, що основу материнського стилю виховання складає інфантилізація дитини (дані за результатами опитувальника ОРО), що підтверджується позитивною кореляцією параметра

“відсутність в сім’ї батька” зі шкалою опитувальника ОРО “інфантилізація” ($r = 0,170$, $p < 0,05$). Аналіз особливостей сприйняття хлопчиками ставлення батька за тестом ПОР свідчить, що автономність батька (тобто недоступність у спілкуванні) корелює з таким стилем материнського виховання як симбіоз, тобто триангуляторні стосунки в родині не формуються.

Подальший аналіз біографічних даних засвідчив, що більшість батьків учнів з високим рівнем адаптації мають вищу освіту, серед підлітків із середнім рівнем адаптації цей показник знижується до 10,9 % і лише 3,1 % батьків дезадаптованих дітей мають вищу освіту.

Вочевидь, обидва параметри – загальноосвітній рівень батьків і склад сім’ї є тими базовими умовами, які обумовлюють загальнокультурний рівень родини, її здатність розвивати духовні потреби, пізнавальні інтереси дітей, тобто повною мірою виконувати функції інституту соціалізації. Ця тенденція побічно підтверджується результатами дослідження С. І. Розума [8], що свідчать про позитивну кореляцію між рівнем професійної кваліфікації батьків та інтелектуальним рівнем дітей.

Важливим складником соціально-психологічної адаптації є емоційний комфорт. У зв’язку з цим, під час збирання анамнестичних даних в анкету було включено питання, які відображають характер емоційних стосунків у сім’ї. Аналіз даних свідчить, що 19,38 % підлітків з високим рівнем адаптації проживають у сім’ях з досить високим рівнем емоційної близькості, 12,92 % підлітків високого рівня адаптації – у сім’ях, де панують рівні стосунки без емоційної близькості, і лише 1,2 % показали високий рівень адаптації в сім’ях, де нормою емоційних стосунків є холодність та трапляються епізодичні конфлікти. Серед підлітків, які проживають у сім’ях з напруженими конфліктними стосунками, жоден випробуваний не показав високого рівня адаптації, а навпаки – 14,98 % підлітків з нашої вибірки, що проживають у конфліктних сім’ях, мають низький рівень адаптації (дезадаптація)

Отже, проведений аналіз надає можливість виокремити характеристики сім’ї, які сприяють розвитку адаптивних можливостей дитини: повна сім’я,

вища освіта в обох батьків, здоровий спосіб життя, атмосфера дружби і взаєморозуміння.

До дезадаптованих чинників у соціально-психологічній характеристиці сім'ї можна віднести такі: неповна сім'я, низький рівень освіти в обох батьків (можливо, цей чинник є важливим лише для міських жителів), скандали в сім'ї та зловживання одного з батьків алкоголем, напружені конфліктні стосунки, емоційна холодність.

Для визначення стилю сімейного виховання ми використали опитувальник ОРО. Аналізуючи отримані дані, можна стверджувати, що 20,7 % опитаних батьків сприймають своїх дітей як поганих, невдалих, не довіряють своїм дітям, не поважають їх, песимістично ставляться до їхнього майбутнього. Тоді як 17,9 % – приймають своїх дітей такими, якими вони є (батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, прагнуть проводити якомога більше часу з дитиною).

Щоб оцінити вплив такого чинника як відторгнення батьками дитини на формування її адаптивних можливостей нами було проаналізовано взаємозалежності результатів, отриманих при використанні опитувальника ОРО (шкала “прийняття-відторгнення”) та інтегральних показників опитувальника СПА.

Виявлено негативну кореляційну залежність шкали “прийняття-відторгнення” з усіма інтегральними показниками адаптивності. Отже, можна стверджувати, що з підвищенням бала за шкалою “прийняття-відторгнення” (що свідчить про неприйняття батьками дитини) зменшуються адаптивні можливості дитини. За шкалою “пасивність” ми отримали позитивний кореляційний взаємозв'язок з коефіцієнтом $r = 0,242$, $p < 0,01$. Це свідчить про те, що підлітки, які відчують емоційне відкидання легко піддаються впливу, є пасивними, що відповідає нашій гіпотезі про переважання у таких підлітків аутопластичних процесів адаптації.

За низьких значень за шкалою “Симбіоз” опитувальника ОРО дитина в міжособистісному спілкуванні відчуває певну автономію, відповідальність за

вирішення проблем, які стосуються її життя. Якщо це значення за шкалою має високий результат, то батьки прагнуть симбіотичних стосунків із дитиною. Вони відчують себе єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі її потреби, захистити від труднощів і неприємностей життя. При зіставленні результатів опитувальника ОРО за шкалою “симбіоз” та шкал опитувальника ПОР виявлено позитивну кореляційну взаємозалежність зі шкалами “позитивна зацікавленість матері” ($r = 0,212$, $p < 0,01$), “близькість матері” ($r = 0,230$, $p < 0,01$), “автономність батька” ($r = 0,198$, $p < 0,01$) і шкалою СПА “пасивність” ($r = 0,198$, $p < 0,01$). Ми припускаємо, що це пов’язано з тим, що за такого стилю виховання надмірне заступництво, невсипуща пильність батьків деякою мірою надають змогу дитині відчувати себе досить комфортно під їхнім захистом, однак вони ж сприяють зростанню показників за шкалою “пасивність”, оскільки позбавляють дитину самостійності та ініціативи.

Негативна кореляція шкали “симбіоз” із шкалами СПА “прийняття себе”, “прийняття інших”, “емоційний комфорт” та “інтернальність” свідчать про те, що при збільшенні балів за шкалою “симбіоз”, тобто при збільшенні гіперопіки, зменшуються можливості дитини приймати себе реальною (що у підлітків призводить до неадекватної самооцінки). У цілому, світ стає “боржником” такому підлітку. Але, оскільки в реальному світі він стикається із соціумом, який не завжди поділяє ставлення батьків, то такий симбіотичний зв’язок стає джерелом дискомфорту. Підліток вважає, що все, що з ним відбувається, викликано дією зовнішніх сил. Відповідно до цього і виробляються пасивні поведінкові стратегії. На думку О. Є. Личко [5], потурання та гіперпротекція рано чи пізно спричинять кризову ситуацію.

За низьких значень за шкалою “авторитарна гіперсоціалізація” стосунки між батьками і дитиною мають демократичний характер. Можна говорити про партнерське спілкування в родині. Якщо ж показники за цією шкалою є високими, то у вихованні простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини беззастережного послуху та дисципліни, нав’язують свою волю. Діти батьків з контролюючим типом виховання є слухняними, похлиливими, не дуже

наполегливими в досягненні власних цілей, неагресивними, але у підлітковому віці такий стиль виховання викликає протест.

За високих показників за шкалою гіперсоціалізація підліток відчуває жорсткий контроль з боку батьків. Унаслідок цього не формується здатність самостійно долати перешкоди, підвищується потреба не вирішувати проблеми, а йти від них, підліток не бере на себе відповідальність за своє життя, свої вчинки, відповідальність залишається в руках контролюючої інстанції – батьків. При посиленні контролю знижується самоприйняття і зростає прийняття інших – сильніших, могутніх, тих, за ким можна йти (кореляція за шкалою “пасивність” є статистично значущою). Отже, формуються різні види залежної та співзалежної поведінки.

Найбільша кількість батьків досліджуваних підлітків показали високий результат за шкалою “маленький невдаха” або “інфантилізація”.

У разі низьких значень за шкалою “інфантилізація” батьки адекватно оцінюють розвиток і здібності дитини, сприймають її інтереси, думки, почуття як серйозні. Дитина здається батькам такою, як і більшість її ровесників – у міру розвинутою, пристосованою до життя.

Якщо цей складник має високе значення, то батьки бачать дитину молодшою за реальний вік. Її інтереси, думки та почуття здаються батькам несерйозними, дитячими забавками. Дитина видається їм непристосованою, невдахою, такою, що піддається поганому впливу.

Аналіз кореляційної матриці (r Пірсона) свідчить, що негативна кореляція спостерігається між шкалою “інфантилізація” та інтегральними показниками адаптації ($r = -0,210$, $p < 0,01$), “прийняття себе” ($r = -0,197$, $p < 0,01$) і “прийняття інших” ($r = -0,229$, $p < 0,01$). Статистично значущий коефіцієнт кореляції, що свідчить про зворотну залежність, спостерігається між шкалою ОРО “інфантилізація” та шкалою СПА “емоційний комфорт” ($r = -0,195$, $p < 0,01$). Отже, ми можемо зробити висновок про те, що ставлення до дитини як до маленької невдахи пов’язано зі зменшенням її адаптивних можливостей, емоційного комфорту і негативним ставленням до себе й оточуючих.

Співвідношення батьківського сприйняття власної виховної практики та погляди на неї дітей. Для цього аналізу ми досліджували кореляцію між шкалами методики ОРО та шкалами методики ПОР.

Можна стверджувати, що обстежені нами підлітки пов'язують відкидання батьків із відсутністю позитивного інтересу до себе і непослідовністю у вихованні з боку матері, що виражається в суперечності емоційних виявів, у підпорядкованості та недовірі. Таке батьківське ставлення як симбіоз корелює зі шкалою “позитивний інтерес матері” ($r = 0,212, p < 0,01$) і негативно корелює зі шкалою “ворожість матері” ($r = -0,213, p < 0,01$). Отже, можна стверджувати, що опитані нами дезадаптовані підлітки відчують потребу в близьких симбіотичних стосунках, мають потребу в єднанні з матір'ю, а відсутність такого єднання розглядають як вороже ставлення. Можливо саме в цьому виявляється така особливість підліткового віку, як амбівалентне ставлення до матері. З одного боку, у підлітка є бажання сепарації, він дуже активно обороняє від втручань свій внутрішній світ, а з іншого – має потребу в інтимному спілкуванні з батьками. Саме в урахуванні цієї амбівалентності, у почутті межі, за якою можна зустрітися з опором та протестними реакціями, і полягає мистецтво виховання підлітка.

Стиль виховання “авторитарна гіперсоціалізація” розглядається підлітками як директивність та непослідовність з боку матері, яка заважає підлітку підтримувати стосунки з іншими людьми, стає перешкодою розвитку незалежної поведінки, сприяє інфантилізації і виявам процесів аутопластичної адаптації у таких підлітків.

Оскільки в підлітковому віці спостерігається інтенсивний розвиток вольової сфери, авторитарність з боку батьків сприймається вже інакше, ніж у дитинстві.

Інфантилізація пов'язана прямою лінійною залежністю з директивністю матері, вираженою тенденцією до заступництва. Директивність матері підліток сприймає як вороже ставлення. У нашому дослідженні директивність матері позитивно корелює з ворожістю матері ($r = 0,380, p < 0,01$), непослідовністю

матері ($r = 0,231$, $p < 0,01$), чинником критики матері ($r = 0,721$, $p < 0,01$) та негативно корелює з автономністю матері ($r = -0,314$, $p < 0,01$) і чинником близькості ($r = -0,220$, $p < 0,01$).

Факторний аналіз узагальнених даних методик ОРО, СПА, ПОР.

Отриманий масив даних, що є результатом застосування методик ОРО, СПА та ПОР, сукупно складається із 39 шкал і низки ознак, за якими описано вибірку з 178 випробуваних, утворив початкову матрицю розміром 178×43 . З метою виявлення тенденцій, що визначають основні змістові характеристики дитячо-батьківських стосунків, вихідну матрицю було піддано факторному аналізу за програмою основних компонентів, що містить підпрограму “Varimax”, яка забезпечує підвищення ортогональності виокремлених факторів за рахунок максимізації суми розкидання квадратів отриманих навантажень.

За результатами факторного аналізу отримано чотири значущі фактори, що відображають, відповідно: 20,06 %, 13,08 %, 10,06 % і 8,26 % загальної дисперсії.

Факторна структура, отримана із загального масиву даних, що є сукупністю виявлених батьківських впливів у поєднанні з уявленнями підлітка про них (за чим виявляється їхнє ставлення до батьків та їхньої поведінки), має такий вигляд.

Основний фактор (1): “Вияв дезадаптації”.

Окремі фактори:

- (2) “Уявлення про батька як про фігуру залякування”.
- (3) “Психологічне благополуччя щодо себе та інших”.
- (4) “Опозиція до матері”.

Інтерпретація отриманих факторів. Отримані в результаті факторного аналізу дані надають змогу краще уявити сукупність основних причин, що породжують складну феноменологію взаємодій у системі “батьки – підліток”. Як виявляється зі ступеню вагомості та спрямованості ознак отриманих навантажень, основний фактор своїм змістом охоплює стрижневу проблематику феномену дезадаптації підлітка. Оскільки фактор “Вияв

дезадаптації” є основним, то детермінанта, зазначена ним, тобто сукупність причин, які визначають психологічне неблагополуччя підлітка, що корениться в системі батьківсько-дитячих стосунків, діє постійним, можна навіть сказати, невблаганним чином, як тільки загальна стилістика цих стосунків відхиляється від якоїсь реальної норми, що можливо і важко піддається опису. Саме існування та спосіб дії цього фактора і є доказом того, що ця норма не лише існує, але й має забезпечуватися зусиллями, насамперед, батьків, оскільки в іншому разі неминуче настають саме ті наслідки для особистості підлітка, які розкриває основний фактор.

Цікавішим є детальний аналіз факторів характеристичних змінних, спосіб і факт вияву яких визначається залежно від конкретних умов та особливостей психологічної ситуації в тій чи іншій родині, як вона складається в системі “батьки – підліток”.

Розглянемо другий фактор – “Уявлення про батька як про фігуру залякування”. Сам факт, що із семи ознак, що описують психологічне місце батька в системі уявлень підлітка, лише два і то, порівняно з іншими, з невеликим навантаженням, виразно окреслюють жорсткість, авторитарність, і водночас певну роздвоєність уявлень про батьківську фігуру та місію батька в цілому, незалежно від складу сім’ї (факторна вага -0,91, найвища серед інших ознак). Це відсилає дослідника до традиційних уявлень про батька, до першоджерела – класичного психоаналізу З. Фрейда. Безумовно, у цьому відношенні інтерпретація цього характеристичного фактора заслуговує найбільшої уваги. Справа в тому, що З. Фрейд у трактуванні ролі батька спочатку помітив і спеціально означив зовсім особливу позицію та функцію цієї фігури. Це, по-перше, акцент на тенденції до суперництва з батьком (у хлопчиків) і суперництва за батька (у дівчаток), звідки виникає ідея кастраційної загрози, а, по-друге, безпосередньо з першою обставиною пов’язана феноменологія едіпового комплексу, загальна місія якого полягає, за З. Фрейдом, у забезпеченні належної статевої ідентифікації [9]. Навіть якщо відволіктися від класичних формулювань самого засновника психоаналізу, які

багато в чому обумовлені все-таки й біологізаторським підходом до трактування людини та її первинних стосунків із батьком і матір'ю, сама проблема ролі та значущості батьківської фігури від цього не знімається. А навпаки: цей характеристичний фактор вельми красномовно свідчить: за деяких умов саме уявлення про батька як про фігуру залякування може сприяти вияву дезадаптації як процесу і формування дезадаптованості вже як особистісної властивості у підлітка. Інакше кажучи, роль батька, тільки не в умовному, міфічному та психоаналітичному трактуванні, а й з позицій сучасного наукового підходу, заслуговує окремого і найретельнішого розгляду фігури батька, особливо у соціальній ситуації розвитку підлітка. Весь досвід та методологічні постулати вітчизняних психологів наголошують на вирішальній ролі батька саме на етапі забезпечення введення дитини (підлітка, зокрема) у соціум. Отже, роль батька – це найважливіший психологічний складник, найважливіша детермінанта, що забезпечує належну ідентифікацію, особистісну рефлексію і здатність самому прийняти на себе життєву відповідальність (“почуття дорослості”).

Тому цей фактор нібито вказує на негативні та небажані вияви саме батьківської поведінки і ставлення до дитини, бо вони перешкоджають належній психологічній адаптації. Та обставина, що цей чинник не є основним, з одного боку, лише підкреслює принципові обмеження психоаналітичних трактувань ролі батька, яким атрибутувалася перевага універсальності, а з іншого – передбачає досить серйозні вимоги до психологів-практиків, які працюють із сім'ями, де є підліток, незалежно від складу родини, і з неодмінним урахуванням значущості та конкретної представленості у ній, нехай навіть замісної батьківської функції, ролі і батьківських завдань.

Третій фактор – “Психологічне благополуччя щодо себе та інших” найбільш явно розкриває психологічну сутність того, що Л. С. Виготський називав “світом внутрішніх переживань”, “внутрішньою дійсністю” [70]. Цей чинник схоплює в чистому вигляді ту якість “світу власних переживань”, що найкраще відображає особистісні та стосункові аспекти психологічного

благополуччя підлітка, породженого адекватною системою всередині сімейних у цілому і батьківсько-дитячих стосунків, зокрема.

З урахуванням методологічно визначальних положень Л. С. Виготського про те, що в структурі особистості підлітка немає нічого сталого, остаточного та нерухомого, те, що прийнято називати особистістю, є не чим іншим як самосвідомістю людини, що виникає саме в період формування підлітка, коли людина сама усвідомлює себе цілісною [3]. Значущість цього фактору для загального розуміння проблеми впливу характеру та стилю дитячо-батьківських стосунків на формування адекватної, тобто, і соціально, і психологічно благополучної, особистості підлітка важко переоцінити. Крім того, що фактор самим своїм змістом розкриває інтер- та інтрапсихологічну сутність феномену “адаптованість” (справжній зміст – психологічне благополуччя), він також вказує, що, по-перше, це психологічне благополуччя є можливим, тобто підліток цілком може в лоні сім’ї сформуватися як особистість адаптована і до внутрішньо-, і до міжособистісних стосунків, а, по-друге, найважливішим є те, що фактор підкреслює та виокремлює, як належну, роль соціального мікросередовища, яким є сім’я, у справі формування адекватної, тобто адаптованої до життя в соціумі, особистості підлітка.

Цілком природно, що третій з виокремлених факторів, крім усього іншого, не опосередковано, а безпосередньо прояснює і зміст одного з поставлених нами дослідницьких завдань, а саме: у чому полягає, чим характеризується та чим виражено стилістику батьківсько-дитячих стосунків, яка за певних умов (прийняття дитини батьками, чіткість правил і кордонів, емоційне благополуччя в сім’ї тощо) та призводить до психологічно благополучного, тобто адаптивного розвитку і формування особистості підлітка. Щодо проблематики нашого дослідження, то наше завдання обумовлюється саме вивченням умов та стилістики дитячо-батьківських стосунків, які формують “поле впливу” у ситуації міжособистісного спілкування.

Четвертий фактор “Опозиція до матері” також є дуже показовим для певних умов і характеристик внутрішньосімейних, зокрема, дитячо-батьківських стосунків, у полі впливу яких перебуває підліток. Специфікою змісту цього фактора, крім того, що він виявляється в деяких (неблагополучних, додамо від себе) умовах, є його вельми слабка наповненість (усього 5 змінних) та невираженість факторних питомих змінних порівняно з основним та іншими характеристичними факторами. Отже, у цьому випадку ми маємо справу з детермінантою, що може виявлятися і впливати на формування особистості підлітка в сім’ї, однак за дуже специфічних обставин, а саме – у ситуації, в якій у підлітка формується уявлення про матір як про ворожу, відчужену, критично налаштовану й авторитарну фігуру, у якої немає позитивного інтересу до дитини. Зрозуміло, що каузація подібних уявлень – справа нечаста. Легко припустити, що цей характеристичний фактор відображає якусь реально існуючу, але все ж таку ситуацію, яка виходить за межі соціокультурних та особистісних норм (психічні і соціальні хвороби, особистісна патологія тощо). Водночас сам факт вияву цього фактора, разом із попереднім, також частково значущим, свідчить: значущість фігур батька та матері, а також уявлення про їхню стилістику взаємин із власними дітьми, особливо у підлітковому віці, є надзвичайно високими.

Отже, виявлені під час дослідження закономірності надали змогу зробити такі висновки.

1. На рівень адаптації підлітків негативно впливає фактор неповної родини, низький культурно-освітній рівень батьків і часті сімейні конфлікти.

2. Підлітки, які проживають у неповних та збірних родинах (мати і вітчим), характеризуються середнім та низьким рівнем адаптації. При цьому, у неповних сім’ях, де дитину виховує один батько (10 родин), усі підлітки відзначалися низьким рівнем адаптованості.

3. Відсутність або відстороненість батька у сім’ї часто компенсується симбіотичними стосунками з матір’ю, наслідком чого стає інфантилізуючий тип виховання.

4. Підлітки з високофункціональних родин відзначаються високим рівнем адаптованості, натомість підлітки з дисфункціональних родин мають середній і низький рівень адаптованості. Найбільші труднощі адаптації спостерігаються в родин, де батьки часто сваряться.

5. За впливом дитячо-батьківських на адаптацію визначено, що позитивно пов'язані з адаптацією позитивний інтерес та близькість обох батьків, коли мати займає щодо дитини автономну позицію (на противагу симбіотичній).

6. Негативно пов'язано з формуванням високого рівня адаптації ворожість і відкидання з боку обох батьків, а також непослідовність їхньої поведінки.

7. Несприятливим варіантом стосунків є також критика та відкидання з боку батька у поєднанні з симбіотичними стосунками з матір'ю.

Таким чином, нами доведено, що основними факторами формування адаптивних можливостей підлітка є фактори його емоційного прийняття обома батьками. При цьому важливою є створення належної дистанції з матір'ю, тобто подолання симбіотичних зв'язків попередніх вікових періодів, що стоять на перешкоді емансипаційним прагненням підлітка, його індивідуалізації.

Список використаної літератури

1. Варга, А. Я. Роль родительских отношений в стабилизации детской невротической реакции / А. Я. Варга // Вестник МГУ. Психология. – № 4. – 1985. – С. 32–39.

2. Вассерман, Л. И. Родители глазами подростка. Психологическая диагностика в медико-педагогической практике / Л. И. Вассерман, И. А. Горьковская, Е. Е. Ромицына. – СПб. : Речь, 2004. – 256 с.

3. Выготский, Л. С. Вопросы детской психологии / Л. С. Выготский. – СПб. : Союз, 1997. – 224 с. – (Психология ребенка).

4. Леонтьев, Д. А. Симбиоз и адаптация или автономия и трансценденция: выбор личности в непредсказуемом мире / Д. А. Леонтьев // Личность в современном мире: от стратегии выживания к стратегии жизнотворчества. – [Кемерово], 2002. – С. 9–34.

5. Личко, А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 208 с.

6. Обухова, Л. Ф. Семья и ребенок: психологический аспект детского развития / Л. Ф. Обухова, О. А. Шаграева. – М., 1999. – 168 с.

7. Роджерс, К. Методика диагностики социально-психологической адаптации [Электронный ресурс] / К. Роджерс, Р. Даймонд. – 2008. – Режим доступа : <http://books4study.info/text-book1246.html>.

8. Розум, С. И. Психология социализации и социальной адаптации человека / С. И. Розум. – СПб. : Речь, 2006. – 365 с.

9. Фрейд, З. О клиническом психоанализе: избранные сочинения / З. Фрейд. – М. : Медицина, 1991. – 288 с.

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент Бастун Н. А.